

Västra Strömonumentet – en presentation av Lars Magnar Enoksen

Introduktion – vad är Tulestenarna?

Tulestenarna är ett bautastensmonument som härstammar från vikingatiden och består av runstenar, bildstenar och resta stenar beläget på en gravhög. De sju stenstoderna anses som ett av södra Skandinaviens förnämsta vikingatida monument som fortfarande kan beskådas i sin forntida prakt på dess ursprungsplats vid Västra Strö i Skåne.

Tulestenarnas historiska betydelse

Om man vill förstå det unika med Tulestenarna, som åtskilliga fornforskare under de senaste 400 åren har ansett som ett av södra Skandinaviens främsta bautastensmonument, kan det vara på sin plats med en kort genomgång av dess omnämnande inom den historiskt antikvariska forskningen.

Den första monografi som någonsin publicerades angående en enskild fornlämning i Norden behandlade intressant nog Tulestenarna eller Västra Strömonumentet som det benämnes inom akademiska kretsar. Detta skedde redan år 1628 och dess författare var den danske läkaren och riksantikvarien Ole Worm. Skriften på 16 sidor hade titeln ”Tulshøi seu Monumentum Strøense in Scania” och innehöll bland annat en tydlig avbildning i träsnitt av hur samtliga Tulestenar var placerade på Tulshögen. Förutom ett tydningförsök av de båda runinskriftionerna, återger den nättä lilla skriften dessutom de folkliga traditioner som förknippades med stenarna.

För att poängtera vilket historiskt värde som Västra Strömonumentet ansågs ha i början av 1600-talet, räcker det kanske med att påpeka att publikationen om Tulshög och dess bautastenar med runinskriftioner var den första tryckta vetenskapliga skrift som behandlade fornminnesmärken, arkeologiska lämningar, det inhemska språkets och namnens utveckling, förmedlade analyser av runstentexters faktiska innehåll, jämförde vikingatida och medeltida källor angående ett och samma ämne samt förstod att värdera folkliga sägner – och som sagt, allt detta utifrån en och samma fornlämning.

Man kan alltså säga att den nordiska fornforskningen, arkeologin, runstensforskningen, språkvetenskapen, namnforskningen och folkminnesforskningen inleddes med att en dansk läkare hade en klarsynt blick för vad Tulestenarna hade att förmedla åt fornforskarna och allmänheten. Dessutom är Tulestenarna ett av de främsta bautastensmonument i södra Skandinavien som fortfarande kan skådas på sin ursprungsplats ute i naturen och har vidhållit sitt mer eller mindre ursprungliga utseende.

Fornlämningens utseende

Tulestenarna står på en liten hög vid Västra Strö i Skåne består av sju resta stenar, varav två innehåller runtexter. En av runstenarna har dessutom bilder inristade på dess baksida.

Sex av stenarna är grovkantade bautastenar med en höjd på drygt 2,5 meter, medan den sjunde stenen är smäckert cylinderformad och är knappt en meter hög. Tre av de stora stenarna, varav två är runstenar, är placerade på högens östra sida och de tre andra bautastenarna är uppresta på dess västra sida, medan den lilla stenen står i dess mitt. De båda runstenarnas texter vetter för övrigt mot söder. Den så kallade ansiktsmasken skådar mot norr.

Själva gravhögens yta har blivit mer och mer kringrand genom årens lopp på grund av nedgången åkerbruk. Ty enligt tillförlitliga uppgifter hade högen en längd av 50 alnar och en bredd på 20 alnar samt en omkrets av 119 alnar på 1820-talet, och då säges det uttryckligen att ”den fordom varit bredare, men blivit av närgående plogar allt mera förminskad”. På 1870-talet var måtten 85 fot lång och 45 fot bred samt 240 fot i omkrets. I dagens läge har Tulshögen en längd av XX meter och en bredd på XX meter samt en omkrets av XX meter.

Tulestenarna har rönt ett ogint öde efter 1700-talets fornminnessmädande upplysningstid och var i ett bedrövligt skick århundradet därefter. På 1930-talet restes dock de nedvälta stenarna och återfick därmed sitt stolta och resliga utseende.

Runstenarnas innehåll

De bägge runstenarna som återfinns på Tulshögen är resta av en man vid namn "Fader" som hedrar sin i viking fallne son på den ena stenen och en kompanjon som han ägt skepp med på den andra stenen.

Om vi translittererar runtexten, det vill säga ersätter det vikingatida runalfabetets sexton runor med bokstäver istället, får vi följande text på Västra Ströstenen 1 (DR. 334):

fap̄iR · lit · hukua · runaR · þisi · uftiR · __sur · bruþur · sin ·
is · nur · uarþ · tuþr · i · uikiku ·

Eftersom tio av de sexton runorna har dubbelt eller flerdubbelt ljudvärde är det brukligt att normalisera den translittererade runtexten, det vill säga att försöker utröna vilket ord som runristaren har velat förmedla med sina runor. Vid en lyckad normalisering står runristarens uttalande i öppen dager.

Så här lät det troligtvis då "Fader" läste sin egen text på Västra Ströstenen 1:

Fa__iR let hoggwa runaR þæssi øftiR Assur __ bro__ur sin, æs n
or war__ dø__r i wikingu.

Om vi översätter ovanstående runtext till någorlunda modern svensk, men behåller den ålderdomliga ordföljden, förmedlas följande tusenåriga meddelande:

"Fader lät hugga runor dessa efter Assur_ broder sin, som norr(ut) vart död i viking."_

Den andra runstenen på Tulshögen, vilken går under benämningen Västra Ströstenen 2 (DR. 335), har följande runtext i translittererad form:

fap̄iR · lit · hukua · stin · þan(s)i · uftiR · biurn · is · skib · ati · miþ · anum

I normaliserad form ser runtexten ut på följande vis:

Fa__iR let hoggwa sten þænsi øftiR Biorn æs skip atti mæ__ (h)anum.

Översatt till modern svenska, får vi denna text förmedlad:

"Fader lär hugga sten denna efter Björn, som skepp ägde med honom."_

Kommentar till runtexternas innehåll

Båda runtexterna inleds med orden "Fader lät hugga", vilket kan ses som ett vederhäftigt bevis för att det är samma person som låtit förfärdiga minnesorden. Ytterligare indicium för att samma individ ligger bakom de båda runinskriptionerna finner man i ordet "efter" som har identiskt dialektal stavning.

Själva runtecknen på de båda runstenarna har snarlikt utförande, och grafologiskt kan b-runans särpräglade form tjäna som identifikationstecken på att det är samma person som låtit hugga runorna på stenen.

Rent kulturhistoriskt har Tulestenarnas knapphändiga rader åtskilligt att förtälja, ty våra runstenar är ju som bekant de enda originalurkunder som finns bevarade från vikingatiden. Vi får bland annat veta att skrivtecknen på stenen kallades "runor", att uttrycket "i viking" var benämning på en avlägsen resa med krigiska inslag eftersom den uppenbarligen kunde ha dödlig utgång för deltagarna, dessutom kunde vikingatågen från Skåne vara riktade "norrut", det vill säga inom Norden. Utöver detta får vi även veta att de vikingatida nordborna utgick från ett bolagsliknande kompanjonskap då de lät bygga sina "skepp", ty flera personer kunde tydligen "äga" andelar i en farkost.

Ovanstående information kan möjligtvis tyckas vara självklar och anses som allmänt känd kunskap, men betänkt att det i vår tid finns lärda personer som försöker tuta i allmänheten att vikingarna inte har existerat och att kulturell bildning i form av skrivkonst blev nordborna förärade först på medeltiden genom kristendomens försorg. Dessutom räknas det troligtvis inte som allmän kunskap att järnålderns nordbor hade ett väl utvecklad företagsverksamhet där äganderätt och andelsbestämmande var tydligt markerat.

Utöver detta finns det information att hämta i de namn som återfinns i Tulestenarnas runslingor. Till exempel att de vikingatida nordborna namngavs efter kraftdjur som "Björn". Vi märker även att det inte var tabu att uppkallas efter asagudarna, ty förledet i "Assur" betyder just asagud. Dessutom visar namnet "Fader" att man fordom kunde få sig ett nytt namn i vuxen ålder eftersom detta uppenbarligen var ett namn som man gav ett nyfött barn.

Datering av runmonumentet

De båda inskrifterna saknar stungna runor, samt använder den ålderdomliga __-runan till att beteckna _a-ljud_ och föredrar en ålderdomlig variant av m-runan. Dessa runologiska ledtrådar antyder att båda runstenarna är samtida och hör slutet av 900-talet till.

Varför man reste stenar

Resta stenar kallades i forn tid för "bautastenar" och ansågs vara minnesmonument över fallna kämpa, ty bauta betyder ""dräpa" eller "slå hjäl" på fornnordiska. Bautasten betyder alltså ordagrant "sten rest efter en person som blivit ihjälslagen". Sedermera skapades modet att rista in runinskriptioner på de resta bautastenarna, och runstenen var född.

Om man skärskådar runstenstexternas innehåll så står det ganska klart att det forna uttrycket bautasten och den något moderna benämningen runsten är synonymer för en och samma sak, ty runstenarna är mestadels resta i ära och åminnelse åt fallna kämpar.

Tulestenarnas framtid hotade?

På senare tid har Tulestenarna blivit hårt angripna av rotfästade lavar som hotar att sakna och metodiskt spränga sönder små bitar av stenarna. Framför allt runtexterna och bildristningarna är hotade att förintas av dessa små men kraftfulla mossväxter. Dessutom utgör miljöförstörande surt regn ett hot emot alla stenmonument som står oskyddade ute i naturen.

För att råda bot på detta har Västra Strös byalag under ledning av Kim Orheden, startat ett samarbete med runexperten Lars Magnar Enoksen och fornminnesentusiasterna Jarmo Majorin tillsammans med Riksantikvarieämbetets Runverk i syfte att rengöra och därmed tydliggöra detta unika fornminne. Lars Magnar Enoksen, Jarmo Majorin och Kim Orheden är officiella "runfaddrar" för Tulestenarna, vilket innebär att de värnar och vårdar stenstoderna på Tulshög.

Den för tillfället viktigaste verksamheten består av bortskurning av mossor och lavar med handkraft och vatten av frivilliga utrustade med rotborstar. Sedan förväntas Runverket packa in stenarna i lera i syfte att få bort den seglivade mossan som inte går att skura bort. Därefter kommer runinskrifterna och de inristade bilderna att fyllas i med röd färg, för att göra inristningarna mer tillgängliga för allmänheten. En informativ skylt är också en sak som förväntas sättas upp till sommaren 2004.

Sägner

Enligt folktraditionen i Västra Strö i början av 1600-talet sades det att: "För länge icke så många år sedan hade en bonde i byn som tyckte om [den lilla] stenens form [på Tulshögen], flyttat den till sitt hus för att använda den på ett eller annat sätt. Men på den följande natten blev det sådan oro och sådant oväsen i huset, att alla fruktade för att det skulle störta samman. Detta förfarande upprepades de följande nätterna, intill ett väsen hade visat sig i husbondens drömmar och viskat i hans öra: "För liten Tule tillbaka till sin plats". Efter att stenen strax därefter först tillbaka, upphörde spökerierna med det samma. Sedan denna tid fortsatte man att kalla stenen "Lille Tule" och högen "Tulshög".

Det är alltså den lilla cylinderformade stenen som kallades Lilla Tule (eller Lilla Tulle, ty båda uttal finns bevarade i källskrifterna). Denna sten bortfördes sedermera av Tage Tott för att använda den som byggmaterial då Eriksholm byggdes, och en annan placerades i dess ställe på högen. Om denna uppgift är korrekt är den lilla mittstenen inte ursprunglig, men den har åtminstone tillhört Tulshögen sedan 1700-talet.

Det sägs också att troll har sin boplats inne i Tulshögen. Dessa folkskygga troll har dock en förkärlek till unga vackra flickor som oförsiktigt närmar sig deras boning. Ty mången ungmö sägs ha rövats bort och dragits in i högen för att därefter bli utsatta för trollens könsliga gamman.

Källor:

Ole Worm: *Tulshøi seu Monumentum Strøense in Scania*. Hafniæ 1628.

Ole Worm: *Danicorum Monumentorum libri sex*. Sid. 146–153. Hafniæ 1643.

N. H. Sjöborg: *Samlingar för Nordens Fornälskare*. Tom 2. Sid 61–62, Pl. 9, Fig. 30, 31 & 32. Stockholm 1824.

Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed. Förste Bind. Sid. 287–295. Kjøbenhavn 1832.

Ludvig F. A. Wimmer: *Om Undersøgelsen og Tolkningen af Vore Runmindesmærker*. Sid. 21–24. Kjøbenhavn 1895.

Ludvig F. A. Wimmer: *De Danske Runmindesmærker*. Tredje Bind. *Runestenene i Skåne og på Bornholm*. Sid. 105–112. København 1904–1905.

Ludvig F. A. Wimmer: *De Danske Runmindesmærker*. Haandudgave ved Lis Jacobsen. Sid. 135–136. København og Krsitiaania 1914.

Lis Jacobsen og Erik Moltke: *Danmarks Runindskrifter*. Atlas. Sid. 304–312. København 1941.

Lis Jacobsen og Erik Moltke: *Danmarks Runindskrifter*. Text. Sid. 379–381. København 1942.

Erik Moltke: *Jon Skonvig og de andre Runetegnere*. I. *Billeder og kildetext*. Sid. 140–142. Hafnie 1956.

Erik Moltke: *Jon Skonvig og de andre Runetegnere*. II. *Skildring og kommentar*. Sid 50, 93–94, 111–113, 136–142, 147, 149, 160–162, 256, 262. København 1958.

Lars Magnar Enoksen: *Skånska runstenar*. Sid. 12–16, 27–28, 92–95. Lund 1999.

Lars Magnar Enoksen: *Vikingarnas egna ord*. Sid. 88–92. Lund 2003.